

לא

מנהג אכילת אפיקומן בשיעור שני כזיתים לאחר החורבן

- א. אכילת אפיקומן במקדש
 ב. אכילת מצת אפיקומן לאחר החורבן
 ג. אפיקומן כזכר למצה ולקרבן
 ד. שני כזיתים אפיקומן
 סיכום

א. אכילת אפיקומן במקדש

האכילה מבשר קרבן הפסח היא האכילה האחרונה בליל הסדר בזמן המקדש. המשנה קובעת ש"אין מפטירין אחר הפסח (=סעודת הפסח) אפיקומן" (משנה פסחים י, ח; תוספתא פסחים י, יא).

"אפיקומן" היא מילה יוונית, ומשמעותה: המנה האחרונה, שאותה היו נוהגים לאכול בסיום הסעודה. בליל הסדר אין לאכול מנה נוספת לאחר אכילת בשר הקרבן. האמוראים נחלקו בשאלה: מדוע אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן? רב סבר שהטעם הוא "שלא יעקרו מחבורה לחבורה" (פסחים קיט ע"ב). כוונתו היא, שהואיל ואנו מקבלים את מסורתו של ר' יהודה, שאסור לו לאדם לאכול קרבן פסח בשני מקומות שונים (מכילתא דרשב"י יב, ז; פסחים פו ע"א), יש חשש שאדם שיעבור מחבורה לחבורה, יקח חלק מקרבן הפסח שלו ויאכלנו בחבורה השניה. מכאן משמע, שאין בעיה עקרונית לאכול אפיקומן לאחר אכילת קרבן הפסח, כל עוד הדבר נעשה במסגרת החבורה. שמואל לא קיבל את טעמו של רב, ולפיו גם במסגרת החבורה אסור לאכול אפיקומן. סיבת האיסור היא בשביל לשמר את טעם קרבן הפסח בפה (פסחים שם).¹ נראה שנימוקו של שמואל הוא הנימוק שהתקבל ע"י האמוראים שבאו אחריו, מאחר שהם דנים בשאלה, אם יש להחיל דין זה גם לאחר החורבן, כשאין אוכלים קרבן פסח.

1. בסוגיה המקבילה בירושלמי פסחים י, ד, מובאת רק דעתו של שמואל ודעות קרובות לו, ואילו הנימוק "שלא יהא עומד מחבורה זו ונכנס לחבורה אחרת" מובא שם כהסבר להלכה: "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן". בירושלמי זו התשובה לשאלת בן הטיפש. במכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דפסחא, פרשה יח, ד"ה והיה, הלכה זו מובאת כתשובה לבן החכם.

ב. אכילת מצת אפיקומן לאחר החורבן

במשנה ובתוספתא לא נאמר במפורש שאין מפטירין אחר המצה אפיקומן, כפי שנאמר ביחס לקרבן פסח. ואכן, נחלקו האמוראים בדבר:

(אמר רב יוסף) אמר רב יהודה אמר שמואל: אין מפטירין אחר מצה אפיקומן... מר זוטרא מתני הכי: אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל: מפטירין אחר המצה אפיקומן (פסחים ק"ט ע"ב-קכ ע"א).

המחלוקת בין האמוראים היא ביחס לדברי שמואל, באשר לאכילת אפיקומן אחר אכילת המצה באחרונה בזמן הזה. בתחילה מוסר רב יוסף בשם רב יהודה אמר שמואל, שאין מפטירין אחר המצה אפיקומן. מר זוטרא מוסר מסורת אחרת בשם של רב יהודה בשם שמואל, שמפטירין אחר המצה אפיקומן. הדיון הוא בשיטת שמואל, שנימק את האיסור לאכול אפיקומן אחר אכילת הקרבן בצורך לשמר את טעם הקרבן. ההכרעה המקובלת אצל הגאונים והראשונים היא, שאין מפטירים אחר המצה אפיקומן. הרב יצחק בן ר' יהודה אבן גיאת, כותב בשם רב האי גאון:

ואינו רשאי לא לאכול ולא לשתות לאחר כך כלום, אלא מים לצמא, וכך מנהג כל ישראל מאין שינוי.²

במשך הזמן קיבלה המצה האחרונה את השם "אפיקומן", על אף שבמקור נקראת כך המנה האחרונה שבסוף הסעודה. כבר רש"י מכנה את המצה האחרונה "מצת אפיקומן".³ כך הסביר זאת אחריו הרב אליעזר בן יואל הלוי:

ואחר גמר סעודה מוציאים חצי מצה השמורה לכך, וקורין אותה "אפיקומן" על שם שאסור לאכול אחריה שום דבר ולא מיני מתיקה

2. הרב יצחק בן ר' יהודה אבן גיאת, מאה שערים, שערי שמחה, חלק ב, עמ' קב, בשם רב האי, ובעמ' קד, בשם רב יהודאי גאון, "וכן אמר רב סעדיה וכולהו רבותא"; הר"ף לפסחים יט ע"א בדפי הר"ף. הרב זרחיה הלוי, המאור הקטן לפסחים כו ע"ב בדפי הר"ף, מצטט אף הוא את דברי רב האי גאון. ר' יצחק בן אבא מארי, ספר העיטור, עשרת הדיברות, הלכות מצה ומרור, קלה ע"א; רמב"ם הלכות חמץ ומצה ו, יא. הרא"ש לפסחים י, לד העתיק את לשון הר"ף. טור, א"ח, סימן תעח; רבינו דוד בן ראובן בונפיד, פסחים, ירושלים תדש"מ, עמ' תב-תו; ר' אהרון הכהן ב"ר יעקב הכהן מנרבונה, אורחות חיים, הלכות ליל פסח, סימן לה (בסוף); חידושי הר"ן לפסחים, עמ' קכה. כאמור, ראשונים רבים סברו שאין להפטיר אפיקומן אחר המצה האחרונה, ונציינם בהערות הבאות על פי התפלגות הטעמים השונים. ראה עוד: הרב מ"מ כשר, הגדה שלמה, עמ' 171-174.

3. שו"ת רש"י, סימן שד, עמ' 326.

שרגילין לאכול בקינוח סעודה, ואין לומר "אפיקו מיני מאכל", אלא נפטר
מן הסעודה.⁴

מדוע בזמן הזה אוכלים מצה באחרונה? הסיבה היא, שאנו מעוניינים להשאיר את
טעם המצה בפה בסוף הסעודה. זו הסיבה שאסור להפטיר אפיקומן אחר המצה, כיון
ש"לא נפיש טעמייהו (של המצה)" (פסחים ק"ט ע"ב), הרי שאם יאכל אדם דבר מה לאחר
שאכל את המצה באחרונה יאבד את טעמה. כך השיב רב שרירא גאון לאנשי קירואן:

שאלו אנשי קירואן למר רב שרירא גאון, למה אוכלין כזית מצה
באחרונה? והשיב להם: כדי שיהיה טעם מצה בפיו באחרונה.⁵

שימור טעם המצה בפה מציין את חביבות המצוה, ומכאן נגזר שאין לאכול אחר
המצה האחרונה דבר. כך גם משמע מהרמב"ם, שטעם המצה בפה הוא מטעם חיוב
המצוה, שהיא המצוה המרכזית בליל הסדר. כך כתב הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה ח, ט:

ובזמן הזה אוכל כזית מצה, ואינו טועם אחריה כלום, כדי שיהיה הפסח
סעודתו וטעם בשר הפסח או המצה בפיו, שאכילתן היא המצוה.⁶

ג. אפיקומן כזכר למצה ולקרבת

במקביל לפרשנות זו, הרואה באכילת המצה באחרונה רצון לשמר את טעם המצוה, יש
המפרשים שאכילת המצה באחרונה היא הנהגה זכר למקדש. כך סוברים מספר
ראשונים, אך הם נחלקים בשאלה: איזה עניין שהיה נהוג במקדש נזכר באכילת מצה
זו. יש הרואים באכילת המצה האחרונה זכר למצה שנאכלה עם קרבן הפסח. נראה
שלאשונה נזכר טעם זה ברש"י:

שצריך לאכול מצה בגמר הסעודה, זכר למצה הנאכלת עם הפסח, וזו היא
מצה הבצועה שאנו אוכלין באחרונה לשם חובת מצה אותה שלאחר
אכילה.⁷

4. ר' אליעזר בן יואל הלוי, ראב"ה, ח"ב, מסכת פסחים, סימן תקכה, ד"ה ושוב אוכלין. מקורות
נוספים, ראה עוד: הרב משה הררי, מקראי קדש, עמ' 497-498.

5. תשובה זו הובאה אצל ר' אליעזר בן יהודה מוורמייזה, מעשה רוקח, סימן סד, וכן באוצר הגאונים,
מסכת פסחים, חלק התשובות, עמ' 129.

6. ראשונים נוספים סוברים שאוכלים מצה באחרונה בכדי לשמר את טעמה, וכשם שנהגו ביחס לקרבן
פסח – אך לא כזכר לקרבן הפסח. כך כתבו גם: תוס' לפסחים ק"ט ע"א, ד"ה באחרונה; ר' יהודה
אלמדארי, על הלכות רב אלפס למסכת פסחים, עמ' קעח; ר' אשר מלוניל, ספר המנהגות, כח ע"א; ר'
ישעיהו דטראני הזקן, פסקי הר"ד, עמ' שפ; הריטב"א, הגדה של פסח, עמ' יד; רבינו פרץ, פסחים,
עמ' קטז; רבינו ירוחם ב"ר משולם, תולדות אדם וחוה, מג ע"ד; ר' ישעיהו אחרון ב"ר אליהו
מטראני, ריא"ז, עמ' רי. ראה עוד: הרמ"מ כשר, תורה שלמה, חלק יב, עמ' 275, 297.

ראשונים אחרים מקבלים אף הם את העקרון שאכילת המצה באחרונה היא זכר למקדש, אלא שהם סברו שמצה זו לא נועדה להזכיר את המצה שנאכלה עם קרבן פסח – שהרי אם כך היו צריכים גם להנהיג לאכול מרור באחרונה – אלא היא נועדה להיות זכר לקרבן פסח שבמקדש. נראה שלראשונה נזכר טעם זה אצל רבינו שמחה:

בגמר אכילה, כשנפטרים מסעודתם, אוכלין כזית מבשר הפסח כדי שיהיה הטעם בפיו כל שעה... ולכך אנו אוכלין כזית מצה באחרונה זכר לפסח מקדש.⁸

כשם שבמקדש אכלו את הקרבן בסוף, בכדי לשמר את טעמו, כך כיום יש לאכול את המצה באחרונה, כזכר למה שהיה במקדש. כך כתב הרא"ש לפסחים י, לד:

פירש רשב"ם שצריך לאכול מצה בגמר סעודה זכר למצה הנאכלת עם הפסח בכריכה... ולפי זה היה נראה שצריך לאכול עמה מרור וחרוסת, כיון שהיא זכר מצה הנאכלת עם הפסח בכריכה... וא"כ צריך לעשות כמו בזמן המקדש, שהיו אוכלין הכל ביחד הלל וסיעתו; ואף לרבנן מצוה לאוכלו ביחד. אמנם תמיהני למה עושין כריכה בתחילה, יספיק בכריכה אחרונה זכר למקדש! הלכך נראה לי דאותה מצה... אוכלין אותה זכר לפסח שהיה נאכל על השובע באחרונה

נוסיף עוד שמספר ראשונים כתבו את שני הנימוקים כאחד. יתכן שציון שני הנימוקים נובע מרצון שלא להכריע בשאלה זו, או שלמעשה אין הבדל בין שתי ההבנות. אכילת המצה האחרונה היא זכר לקרבן הפסח שנאכל במקדש, ומאחר שקרבן

7. רש"י לפסחים קיט ע"ב, ד"ה אין. כדברי רש"י שם כותבים גם: הרשב"ם שם, ד"ה אין (שהוסיף): "זכר למצה הנאכלת עם הפסח בכריכה"; ר' אברהם ב"ר נתן הירחי, ספר המנהיג, סימן פו, עמ' תצח; ר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא, שבלי הלקט, סימן ריח, ק ע"ב; ר' אהרון הכהן ב"ר יעקב הכהן מנרבונה, ספר הכלבו, סימן ג, ד"ה וכתב הרמב"ם, בשם הראב"ד; הנ"ל, אורחות חיים, הלכות ליל פסח, סימן כז.

8. מחזור ויטרי הלכות פסח (עמ' 285) סימן צה ד"ה מה נשתנה. טעם זה נזכר ע"י ראשונים נוספים: הרב אליעזר בן יואל הלוי (ראבי"ה), ח"ב, מסכת פסחים, סימן תקכה, ד"ה ולאחר שהניח; ר' אשר ב"ר שאול מלוניל, ספר המנהגות, כה ע"א; ר' יצחק בן משה מויונא, ספר אור זרוע, ח"ב, סימן רלב, ד"ה אמר רבא; ר' דוד אבודרהם, ספר אבודרהם סדר ההגדה ופירושה, עמ' רלד; הרמב"ן, מלחמת ה' לפסחים, כו ע"ב בדפי הר"ף; רבינו זרחיה הלוי, המאור הקטן שם; ספר החינוך מצוה כא; המאירי, פסחים, עמ' רנג-רנד; הרא"ש, פסחים י, לד, ובשורת הרא"ש, כלל יד, ה; בנו, הטור, או"ח, סימן תעז; ר' אהרון הכהן ב"ר יעקב הכהן מנרבונה, ספר הכלבו, סימן ג; הר"ן לפסחים כז ע"א בדפי הר"ף; הרב משה חלאוה, פסחים, עמ' שסב; תלמיד הרשב"א לפסחים, עמ' קלז. הוא מצין שמהגמרא משמע שהטעם הוא שישאר טעם מצה בפה.

זה לא נאכל בגפו, אלא עם מצה ומרור, הרי שהמצה הנאכלת לאחר החורבן באחרונה מזכירה את שלושת המרכיבים כאחד: פסח, מצה ומרור.⁹ אך יש ששללו טעמים אלה מכל וכל. רבינו דוד בונפיד, בחידושו לפסחים, עמ' תב-תו, הקשה על הסוברים שאכילת מצה באחרונה היא זכר למצה הנאכלת עם הפסח: "שאחר שאין במצה טעם שתיאכל על השובע, היאך גזרו עליה שתיאכל על השובע זכר לפסח?". גם על הסוברים שהסיבה היא זכר לקרבן הפסח עצמו, כתב: "ואין זה נכון, שלא היה חובה בזמן המקדש שתיאכל המצה בסוף עם הפסח (כלומר: אין חיוב לאכול את הקרבן בסוף דווקא)". לפיו, הטעם הוא:

שאף בזמן הזה קבעו את הדבר חובה, שלא יעקרו מחבורה לחבורה... והטעם מפני שמהרה ייבנה בית המקדש, ויאמרו: אשתקד מי לא אכלנו בשתי חבורות? השתא נמי ניכול.

נימוק זה נקשר להלכות אחרות שנומקו בטיעון: "מהרה ייבנה המקדש, ויאמרו..."¹⁰. עניינה של הנהגה הנובעת מנימוק זה איננו להזכיר את העבר, אלא היא נובעת מהחשש הקשור לתקוה ולצפייה לבניינו של הבית, ומטרתה – למנוע טעויות לכשייבנה המקדש.¹¹

גם המהר"ל מביא בדבריו את דעות הסוברים שאוכלים מצה באחרונה כזכר למקדש, והוא מקשה עליהם קושיות רבות. מסקנתו היא: "אלא מחוורתא כדאמרינן, דמצה שאנו אוכלים באחרונה – כדי שיהיה נשאר טעם מצה בפיו, ותו לא מיד, וכן מוכח מדברי התוס'".¹²

מכאן, שעל אף העובדה שבמשך מאות שנים התפתחה מסורת פרשנית ענפה הרואה באכילת המצה האחרונה זכר לקרבן הפסח או למצה הנאכלת עם הפסח, בכל

9. רש"י לפסחים קיט ע"ב, ד"ה אין, כותב שהאיסור לאכול לאחר המצה האחרונה הוא זכר למצה שנאכלה עם הפסח, ושאחריה לא אכלו אפיקומן. כך מופיע גם בספרי רש"י, ספר הפרדס, הלכות פסח, עמוד נג, וכן בסידור רש"י, סימן שפח. אך בספר האורה, חלק א, סדר הפסח, כתוב: "צריך לאכול כזית מצה דמנטרא אחר סעודתו זכר לפסח". זכר לפסח עצמו ולא למצה הנאכלת עם הקרבן פסח. גם הרשב"ם לפסחים קיט ע"ב, ד"ה אין, כתב: "זכר למצה הנאכלת עם הפסח בכריכה", ואילו בהמשך הסוגיה שם קכ ע"א, ד"ה ישנו, כתב: "משום דעבידא זכר לפסח בזמן שבית המקדש קיים". כך קורה גם אצל ר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא, שבלי הלקט, סימן ריח, ק ע"ב, הכותב שזהו זכר למצה הנאכלת עם הקרבן, אם כי הוא מתבטא שם גם שהאפיקומן הוא זכר לפסח.

10. ראש השנה ל ע"א; ביצה ה ע"ב; תענית יז ע"ב; בכורות נג ע"ב.

11. על ההבדל בין זכר למקדש ל"מהרה יבנה המקדש", ראה: הרב אברהם יצחק רוזנבוים, "זכר למקדש – מהרה יבנה המקדש", סיני, נב (תשכ"ג), עמ' של-שלא; הרב שמואל יוסף זיון, "מהרה יבנה המקדש", תורה שבעל פה, ה (תשכ"ג) עמ' כח-קלד.

12. מהר"ל, גבורות ה', פרק סג, עמ' רפז.

זאת המהר"ל שולל פירושים אלו, ונוטה לטעם שנזכר בראשונים קדמונים, ללא כל קשר להנהגת זכר למקדש.

ד. שני כזיתים אפיקומן

אך למרות זאת, נראה שהמסורת הרואה באכילת המצה האחרונה הנהגת זכר למקדש פשוטה במקומות רבים. לא רק זאת: יש שנהגו לאכול שני זיתים מצה באחרונה: אחת כזכר לפסח (כהבנת הרא"ש), ואחת כזכר למצה הנאכלת עם הפסח (כהבנת הרשב"ם). כך כתב הרב יואל סירקש, הב"ח, אר"ח, סימן תעז וסימן תעג:

ומנהגנו ליקח חלק הגדול לאפיקומן, ואוכלין ממנו כשיעור שני זיתים: אחד זכר לפסח כאשר כתב הרא"ש, ואחד זכר למצה הנאכלת עם הפסח כאשר פרשב"ם.

המנהג לאכול אפיקומן בשיעור שני זיתים נזכר כבר קודם לכן, אם כי הוא לא מנומק בטעם זה. הרב יואל סירקיס מציין לדברי הרב יעקב בן משה מולין (המהר"ל), הכותב בספר מהר"ל (מנהגים), סדר ההגדה ד"ה אפיקומן:

ואמר מהר"י סג"ל, דצריך לאכול כשיעור ב' זיתים, דהיינו כביצת תרנגולת, דחביבה היא משאר המצוות דשיעורם בכזית שהיא חצי ביצה.¹³

נראה שהמהר"ל, שקדם לב"ח, מבסס מנהג קדום. אך הרב אליהו דוד רבינוביץ-תאומים (האדר"ת) תמה על כך: מהי חביבותו של האפיקומן יותר מעצם אכילת המצה? ומדוע הוא חביב יותר ממצוות אחרות, ששיעורן בכזית? ובכלל, היכן מצינו שמשום חביבות יש לאכול שיעור כפול? הוא מעיר על הפרי מגדים שכתב שבדיעבד יצא בכזית אחד: "איזהו לכתחילה ודיעבד שייך בזה? ורק יש לומר שצריך לאכול שתים הואיל ויצא מפי אותו צדיק".¹⁴

הרב צבי פסח פראנק, טוען שהמהר"ל התבסס על שיטת הרמב"ם, הסובר שיש לאכול את קרבן הפסח על השובע, והכוונה היא שיש לאכול את הקרבן באופן שישביע. מאחר שהאפיקומן הוא זכר לקרבן, יש לאוכלו באופן שישביע, ולכן יש לאכול ממנו שני זיתים.¹⁵

13. הנהגתו וטעמו של המהר"ל הובאו גם בט"ז, אר"ח, סימן תעז, ס"ק א.

14. אוצר ספרי האדר"ת, זכר למקדש, ירושלים: מכון להוצאת ספרים וכתבי יד אהבת שלום, תשס"ד, עמ' סג-סד.

15. הרב צבי פסח פראנק, מקראי קדש – חג הפסח, חלק ב, עמ' קפו-קפז.

הב"ח, אר"ח, סימן תעג, הביא את דברי המהר"ל הללו, ושלה אותם: "דטעמים אלו אין להם יסוד"; אם כי הוא גיבה את המנהג הקיים, על פי הסברו המחודש שאוכלים שני זיתים כזכר למקדש, על פי שיטת רש"י והרשב"ם ועל פי שיטת הרא"ש.¹⁶

דברי הב"ח הללו נדחו ע"י הרב ישמעאל הכהן, וטענתו העיקרית היא מלשון התוספתא פסחים (ב, ג): "ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה" – "ואם כן מה בצע להצריך לאכול שני כזיתים? ולכן אני אומר שאפילו ממידת חסידות אין להחמיר".¹⁷

הרב עזרא מלכי, מלכי בקדש, סימן תעח, הקשה: מדוע גם לפי דברי הב"ח אי אפשר לאכול כזית מצה באחרונה, ולהתכוון לצאת בה ידי כל השיטות? כאמור לעיל, נראה שהקושיות אינן על דעת הב"ח עצמה, הואיל והב"ח, כנראה, בא לבסס את המנהג הקיים לאכול אפיקומן בשיעור שני זיתים.

הרב עובדיה יוסף מסיק אף הוא שאין לקבל את מנהג הב"ח, ומסיק לאכול כזית מצה באפיקומן; אם כי הוא כותב, שהמחמיר לאכול שני זיתים תבוא עליו ברכה, וכשאוכל כזית אחד יכוון שהוא זכר לפסח וזכר למצה הנאכלת עם הפסח.¹⁸

מכל מקום, כהנהגת הב"ח, שיש לאכול בשיעור שני זיתים מצה אחרונה כדי לצאת ידי שתי השיטות, נמצא כתוב בחלק מההגדות של פסח, ולפחות כאפשרות מועדפת: "ולכתחילה יקח שני זיתים זכר לפסח, ואחד זכר למצה הנאכלת עם הפסח,¹⁹ ולכל הפחות לא יפחות כזית".²⁰

16. המג"א, אר"ח, סימן תעז, ס"ק א, חיבר בין דברי המהר"ל והב"ח, וכתב: "המהר"ל כתב לכתחילה ייקח ב' זיתים: א' זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עמו (ד"מ, ב"ח)". כך גם כתב בחק יעקב, שם, ס"ק ב. אולם, כאמור, הב"ח שלל את טעמו של המהר"ל, וכן הדגיש במחצית השקל שם שטעמי המהר"ל והב"ח שונים.

17. שבח פסח, יא ע"ב.

18. חזון עובדיה, חלק ראשון, כרך ב, עמ' תשפו-תשצז.

19. אפשרות אחרת המסבירה מדוע אוכלים שתי כזיתים מצה באפיקומן נאמרה ע"י בעל ספר חמדת ימים, דפוס וינציאה, כז ע"ב. לפיו, יש לאכול כזית אחד זכר לקרבן חגיגה ואחד זכר לקרבן פסח הנאכל על השובע. יתכן שהוא עירב בין ההנמקה לחובת אכילת שני תבשילין בליל הסדר: "אחד זכר לפסח, ואחד זכר לחגיגה" (ירושלמי פסחים י, ג; פסחים קיד ע"ב), לבין המנהג שהיה כנראה נפוץ בזמנו ובמקומו לאכול שני זיתים אפיקומן. טעם זה מופיע גם בחיי אדם, כלל קל, סעיף יד, וכן הודפס במספר הגדות.

20. כך כתבו גם: הרב יחיאל מיכל עפשטיין, ערוך השולחן, סימן תעז, סעיף ג; משנה ברורה, סימן תעז, ס"ק א. דברים דומים כתבו גם פוסקים ספרדים: הרב חיים פאלאגי, חיים לראש, עו ע"ב; הרב יוסף חיים, בן איש חי, פרשת צו, אות לה; הרב יעקב חיים סופר, כף החיים, אר"ח, סימן תעז, ס"ק א; א' בן יעקב, מנהגי יהדות בבל בדורות האחרונים, ירושלים תשנ"ג, ספר ראשון, עמ' 258, סעיף 30. מהעובדה שטעם זה מופיע גם אצל פוסקים ספרדים, מוכח שהקביעה שהוראה זו של אכילת שני זיתים באפיקומן לא נתקבלה בעדות המזרח איננה נכונה, וכפי שכתב יוסף תבורי, פסח דורות, עמ' 130. אמנם גם הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה, חלק ראשון, כרך ב, עמ' תשפו-תשצז, לא ציין בתשובתו את דבריהם, ולכאורה ניתן לקבל רושם כזה מדבריו.

סיכום

להלכה התקבל שיש לאכול מצה באחרונה, ואין לאכול אחריה דבר. הגאונים פירשו שהמטרה היא שימור טעם המצה בפה. ראשונים אחרים טענו, שהסיבה היא הנהגת זכר למקדש, ואף נחלקו איזה דין מהלכות המקדש מזכיר מנהג זה: את קרבן הפסח, או את המצה שנאכלה עם הקרבן. מחלוקת זו מובילה לבסוף, לדעתם של הפוסקים המורים לאכול שני כזיתים אפיקומן, בכדי לצאת ידי חובת כל הדעות החולקות, וכך נפוץ בהגדות רבות, ואכן יש שנוהגים כך.

